

ROCZNIK TOMISTYCZNY

5 (2016)

Profesorowi Mieczysławowi Gogaczowi
w dziewięćdziesięciolecie urodzin

ROCZNIK TOMISTYCZNY
5 (2016)

ΘΩΜΙΣΜΟΣ ΤΑ ΧΡΟΝΙΚΑ
ANNARIUS THOMISTICUS
THOMISTIC YEARBOOK
THOMISTISCHE JAHRBUCH
ANNUAIRE THOMISTIQUE
ANNUARIO TOMISTICO
TOMISTICKÁ ROČENKA

ROCZNIK TOMISTYCZNY

5 (2016)

Naukowe Towarzystwo Tomistyczne
WARSZAWA

KOMITET REDAKCYJNY / EDITORIAL BOARD:

Michał Zembrzusi (sekretarz / secretary), Maciej Słęcki, Magdalena Płotka (zastępca redaktora naczelnego / deputy editor), Anna Kazimierczak-Kucharska, Dawid Lipski, Izabella Andrzejuk, Artur Andrzejuk (redaktor naczelny / editor-in-chief)

RADA NAUKOWA / SCIENTIFIC COUNCIL:

Adam Wielomski, Stanisław Wielgus, Antoni B. Stępień, Sławomir Sobczak, Arkady Rzegocki, Andrzej Maryniarczyk, Marcin Karas, Krzysztof Kalka, Marie-Dominique Goutierre, Mieczysław Gogacz, Paul J. Cornish, Mehmet Zeki Aydin, Artur Andrzejuk, Anton Adam.

RECENZENCI / REVIEWERS

Antoni B. Stępień, Paul J. Cornish, Tomasz Pawlikowski, Marie-Dominique Goutierre, Piotr Mazur, Grzegorz Hołub, Andrzej Jonkisz, Marek Prokop

REDAKCJA JĘZYKOWA / LANGUAGE EDITORS

Elżbieta Pachciarek (j. polski), Bernice McManus-Falkowska, Magdalena Płotka (j. angielski), Hildburg Heider (j. niemiecki), Christel Martin, Iwona Bartnicka, (j. francuski), Michał Zembrzusi (greka, łacina)

PROJEKT OKŁADKI

Mieczysław Knut

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE

Maciej Głowacki

© Artur Andrzejuk / Naukowe Towarzystwo Tomistyczne (wydawca / editor)

Warszawa 2016

ISSN 2300-1976

Rocznik Tomistyczny ukazuje się dzięki pomocy Jacka Sińskiego

Redakcja Rocznika Tomistycznego

ul. Klonowa 2/2 05-806 Komorów POLSKA

Druk i dystrybucja:

WYDAWNICTWO von borowiecky

05-250 Radzymin

ul. Korczaka 9E

tel./fax (0 22) 631 43 93, tel. 0 501 102 977

www.vb.com.pl e-mail: ksiegarnia@vb.com.pl

WYDAWNICTWO
von borowiecky

Spis treści

Od Redakcji.....	11
Mieczysław Gogacz.....	13
Arkady Rzegocki Professor Wojciech Falkowski – Sarmatian and gentleman	17
Ignacy Dec Z moich spotkań z prof. Mieczysławem Gogaczem.....	21
Maciej Stęcki Wykaz publikacji profesora Mieczysława Gogacza z lat 2006-2014 oraz uzupełnienia i poprawki do wykazu z lat 1998-2001.....	29
Mieczysław Gogacz Qu'est-ce que la réalité?	33
Artur Andrzejuk Koncepcja istnienia w ujęciu Mieczysława Gogacza. Przyczynek do dziejów formowania się tomizmu konsekwentnego	45

Rozprawy i artykuły

Michał Zembrzuski Prawda o intelekcie. Mieczysława Gogacza rozumienie intelektu możliwościowego i czynnego	75
Agnieszka Gondek Pedagogika Mieczysława Gogacza – propozycja realistycznego wychowania i wykształcenia na tle współczesnej pedagogiki zorientowanej idealistycznie	91
Ewa A. Pichola Niekonsekwentne serce fenomenologa wobec serca konsekwentnego tomisty. Porównanie koncepcji serca Dietricha von Hildebranda z mową i słowem serca Mieczysława Gogacza.....	113
Bożena Listkowska Stosunek do samego siebie a poczucie szczęścia w ujęciu Ericha Fromma i Mieczysława Gogacza. Studium porównawcze	131
Michał Głowala Istnienie i życie. Uwagi na marginesie zasady <i>vivere viventibus est esse</i>	149
Richard Zan Gott ist die Umwelt des Menschen. Über die Gotteserkenntnis nach Thomas von Aquin.....	165
Artur Andrzejuk Problem źródeł Tomaszowej koncepcji esse jako aktu bytu	173
Magdalena Płotka Tomasz z Akwinu o życiu czynnym i kontemplacyjnym	189
Izabella Andrzejuk L'amitié dans les textes de Thomas d'Aquin.....	203

Paulina Biegaj „Serca świętych zwrócone ku prawu Bożemu”. Biblijno-filozoficzne podstawy wykładni prawa Bożego w nauce św. Tomasza z Akwinu	219
Grzegorz Hołub Potencjalność embrionu a koncepcja duszy ludzkiej.....	235
Jacek Grzybowski Czy relacja – najślabszy rodzaj bytowości w metafizyce św. Tomasza – może stanowić fundament realnego bytu narodu?	247
Anna Mandrela Krytyka koncepcji reinkarnacji w <i>Summa contra Gentiles</i> św. Tomasza z Akwinu	263
Kamil Majcherek Tomasz z Akwinu i William Ockham o celowości świata natury.....	277
Dawid Lipski Problematyka istnienia i istoty w poglądach Tomasza z Sutton.....	291
Tomasz Pawlikowski Problem subsystemy w <i>Logice</i> Marcina Śmigleckiego	305
Jan Pociąg Piotra Semenienki próba odnowy filozofii klasycznej.....	329
Maria Bouzyk Jacek Woroniecki o modlitwie jako czynnika doskonalącym naturę człowieka.....	357

Sprawozdania i recenzje

Anna Kazimierczak-Kucharska Warszawscy tomiści na X Polskim Zjeździe Filozoficznym – Poznań, 15-19 września 2015 roku.....	377
Piotr Roszak Sprawozdanie z 5. Międzynarodowej Konferencji <i>The Virtuous Life. Thomas Aquinas on the Theological Nature of Moral Virtue</i> , Thomas Institute, Utrecht (Holandia) 16-19 grudnia 2015 r	383
Michał Zembrzusi Sprawozdanie z sympozjum ku czci św. Tomasza z Akwinu w rocznicę jego śmierci – 9 marca 2016 roku	389
Izabella Andrzejuk Tomizm na konferencji <i>Filozoficzne aspekty mistyki</i> – 15 kwietnia 2016.....	393
Artur Andrzejuk Tomizm fenomenologizujący Antoniego B. Stępnia. Recenzja: 1) A. B. Stępień, <i>Studia i szkice filozoficzne</i> , t. 1, do druku przygotował A. Gut, Lublin 1999; 2) A. B. Stępień, <i>Studia i szkice filozoficzne</i> , t. 2, do druku przygotował A. Gut, Lublin 2001; 3) A. B. Stępień, <i>Studia i szkice filozoficzne</i> , t. 3, do druku przygotował R. Kryński, Lublin 2015	397
Dawid Lipski Recenzja: Tomasz z Akwinu, <i>Komentarz „O pamięci i przypominaniu”</i> , przekład i opracowanie Michał Zembrzusi, w: <i>Opera philosophorum medii aevi. Textus et studia</i> , t.13, Warszawa 2012.	407

Artur Andrzejuk

Recenzja: Michał Zembrzusi, *Od zmysłu wspólnego do pamięci i przypominania. Koncepcja zmysłów wewnętrznych w teorii poznania św. Tomasza z Akwinu*, Wydawnictwo Campidoglio, Warszawa 2015, stron 324.....411

Artur Andrzejuk

Un « thomisme gay » du Père Oliva. Recenzja: Adriano Oliva, *Amours. L'Église, les divorcés remariés, les couples homosexuels*, Paris 2015, pp 166. 417

Artur Andrzejuk

Recenzja: Arkadiusz Gudaniec, *Paradoks bezinteresownej miłości. Studium z antropologii filozoficznej na podstawie tekstów św. Tomasza z Akwinu*, Lublin 2015. 427

Artur Andrzejuk

Recenzja: Paweł Gondek, *Projekt autonomicznej filozofii realistycznej. Mieczysława A. Krąpca i Stanisława Kamińskiego teoria bytu*, Lublin 2015, ss. 316.....433

Polemiki i dyskusje

Kilka słów o tomizmie konsekwentnym, jego historii i głównych założeniach z prof. Mieczysławem Gogaczem rozmawia Bożena Listkowska..... 441

Piotr Moskal

Kilka uwag w związku z recenzją dr Izabelli Andrzejuk mojej książki *Traktat o religii*.....447

Izabella Andrzejuk

Odpowiedź na uwagi ks. prof. Piotra Moskala odnośnie do recenzji książki: *Traktat o religii*..... 455

Nota o autorach.....463

Table of Contents

Editorial	11
Mieczysław Gogacz.....	13
Arkady Rzegocki Professor Wojciech Falkowski - Sarmatian and gentleman.....	17
Ignacy Dec From my meetings with prof. Mieczyslaw Gogacz	21
Maciej Stęcki List of publications of Professor Mieczyslaw Gogacz in 2006-2014 as well as additions and amendments to the list of 1998-2001	29
Mieczysław Gogacz What is reality?	33
Artur Andrzejuk The Conception of Existence According to Mieczyslaw Gogacz. A Contribution to the History of Consequential Thomism's Formation	45

Dissertations and articles

Michał Zembrzusi Truth about intellect. Understanding of possible and agent intellect in the thought of Mieczysław Gogacz.....	75
Agnieszka Gondek Pedagogy of Mieczyslaw Gogacz - a proposal of realistic education in the context of idealistically oriented modern pedagogy.....	91
Ewa A. Pichola Inconsequent Heart of the Phenomenologist in the light of Consequent Heart of the Thomist. Comparison of Dietrich von Hildebrand's Concept of the Heart to Mieczysław Gogacz's Speech and Voice of the Heart	113
Bożena Listkowska Attitude towards self and the sense of happiness according to Erich Fromm and Mieczyslaw Gogacz. Comparative study.....	131
Michał Głowala Actual Existence and Life. Some Remarks on <i>vivere viventibus est esse</i>	149
Richard Zan God as the environment for man. The knowledge of God in account of St. Thomas Aquinas.....	165
Artur Andrzejuk The Problem of Sources of Thomas' Concept of esse as the Act of Being	173
Magdalena Płotka Thomas Aquinas on active and contemplative life	189
Izabella Andrzejuk Friendship (<i>amicitia</i>) in Thomas Aquinas' texts	203

Paulina Biegaj	
"The hearts of the saints turned to the law of God." Biblical - philosophical basis of interpretation of the law of God in the philosophy of St. Thomas Aquinas.....	219
Grzegorz Hołub	
The Potentiality of Embryo and the Concept of Human Soul	235
Jacek Grzybowski	
Can relation that has the weakest kind of being in St. Thomas' metaphysics constitute a foundation for the real being of a nation?	247
Anna Mandrela	
Critique of the theory of reincarnation in <i>Summa contra Gentiles</i> by St. Thomas Aquinas.....	263
Kamil Majcherek	
Thomas Aquinas and William of Ockham on the purposefulness of the natural world	277
Dawid Lipski	
The problem of the existence and essence in the views of Thomas of Sutton.....	291
Tomasz Pawlikowski	
The problem of Subsistence in <i>The Logic</i> of Marcin Śmiglecki.....	305
Jan Pociąg	
Piotr Semenenko's Attempt of Renewing of Classical Philosophy	329
Maria Boużyk	
Jacek Woroniecki on Prayer as a Factor Improving Human Nature	357

Reports and Reviews

Anna Kazimierczak-Kucharska	
Warsaw Thomists on the X Polish Congress of Philosophy - Poznan, 15-19 September 2015.....	377
Piotr Roszak	
Report of the 5th International Conference „The Virtuous Life. Thomas Aquinas on the Theological Nature of Moral Virtue”, Thomas Institute, Utrecht (Netherlands), 16-19 December 2015.	383
Michał Zembrzusi	
The report of the symposium in honor of St. Thomas Aquinas on the anniversary of his death - 9 March 2016	389
Izabella Andrzejuk	
Thomism at the conference “Philosophical aspects of mysticism” - 15 April 2016.....	393
Artur Andrzejuk	
Phenomenologising Thomism of Antoni B. Stepien. Review: 1) A. B. Stepien, <i>Philosophical Studies and Sketches</i> , ed. A. Gut, vol. 1, Lublin 1999; 2) A. B. Stepien, <i>Philosophical Studies and Sketches</i> , ed. A. Gut, vol. 2, Lublin 2001; 3) A. B. Stepien, <i>Philosophical Studies and Sketches</i> , ed. R. Kryński, Vol. 3, Lublin 2015.	397

Dawid Lipski	
Review: Thomas Aquinas, <i>Commentary on "The memory and remembering"</i> , transl. Michał Zembrzuski in <i>Opera philosophorum medii aevii. Textus et studia</i> , vol.13, Warsaw 2012.....	407

Artur Andrzejuk	
Review: Michał Zembrzuski, <i>From common sense to the memory and recollection. The concept of internal sense in the theory of knowledge of St. Thomas Aquinas</i> , Campidoglio, Warsaw 2015, pp. 324.....	411

Artur Andrzejuk	
Un « thomisme gay » du Père Oliva. Review: Adriano Oliva, <i>Amours. L'Église, les divorcés remariés, les couples homosexuels</i> , Paris 2015, pp. 166.	417

Artur Andrzejuk	
Review: Arkadiusz Gudaniec, <i>Paradox of selfless love. The study of philosophical anthropology in texts of St. Thomas Aquinas</i> , Lublin 2015.....	427

Artur Andrzejuk	
Review: Paweł Gondek, <i>Project of autonomous realistic philosophy. Mieczysław A. Krąpiec's and Stanisław Kaminsky's theory of being</i> , Lublin 2015, pp. 316..	433

Controversy and Discussions

A few words on consequent Thomism, its history and the major assumptions - Bożena Listkowska is interviewing Professor Mieczysław Gogacz.....	441
---	-----

Piotr Moskal	
Some remarks on Izabella Andrzejuk's review of my book <i>Treaty on religion</i>	447

Izabella Andrzejuk	
The response of the remarks of Fr. prof. Piotr Moskal regarding the review of the book: <i>The Treatise on Religion</i>	455

Note about authors.....	463
-------------------------	-----

Odpowiedź na uwagi ks. prof. Piotra Moskala odnośnie do recenzji książki: *Traktat o religii*

Dziękuję za życzliwe przyjęcie mojej recenzji, wnikliwe jej przeczytanie i za wszystkie reakcje ks. prof. Moskala¹. Jednakże chciałabym odnieść się do uwag Księdza Profesora, gdyż – jak się wydaje – niektóre z nich wymagają wyjaśnienia i doprecyzowania także z mojej strony. Wszystkie swoje uzupełnienia postaram się podać w kolejności zasygnalizowanej w odpowiedzi na recenzję. Choć nie wszystkie poruszę, bo i tak moja odpowiedź rozrosła się do zbyt dużych rozmiarów.

1. Po pierwsze, rozumiem wyjaśnienie Autora *Traktatu o religii*, iż jego zamiarem nie było wpisywanie się „w spór o pierwszeństwo dyscyplin filozoficz-

nych”, a zatem też jego intencją nie było przypisywanie pierwszeństwa bądź to metafizyce, bądź teorii poznania. Wydaje się jednak, że kiedy podejmujemy jakiegokolwiek zagadnienie filozoficzne, „w jego tle” pozostaje (czy tego chcemy, czy nie) jakieś rozumienie rzeczywistości, a w nim także kolejności dyscyplin filozoficznych. Źródłem mojej uwagi na temat „fenomenologizującego ujęcia”, był niepokój, czy oby kolejność rozdziałów *Traktatu o religii* nie sugeruje pierwszeństwa poznawczego ujęcia bytu przed jego istnieniem (realnością). Jak najbardziej zgadzam się z ks. prof. Moskałem, że bytowo wcześniejsze jest poznanie bytu, od poznania jego poznania, ale jesz-

Dr Izabella Andrzejuk, wykładowca w Wyższej Szkole Stosunków Międzynarodowych i Amerykanistyki oraz Wyższej Szkole Komunikowania, Politologii i Stosunków Międzynarodowych, a także na studiach podyplomowych Wydziału Studiów nad Rodziną UKSW.

¹ Ks. Piotr Moskal. *Kilka uwag w związku z recenzją dr Izabelli Andrzejuk mojej książki Traktat o religii*, „Rocznik Tomistyczny” 5 (2016), s. 447-454.

cze przed poznaniem bytu będzie sam ten byt i to on sam będzie też źródłem wiedzy dla poznającego. Nie zamierzałam też przypisywać wprost autorowi recenzowanej książki tendencji fenomenologicznych. Zwraca tylko uwagę fakt, iż po określeniu istoty i genezy religii (czyli po określeniu samej relacji) pojawia się akurat problematyka poznania w religii.

2. Po drugie: odnosząc się z kolei do fragmentu odpowiedzi na temat „mglistego” poznania Boga przez człowieka, chciałabym zwrócić uwagę, że owszem, bywa tak, iż podmiot poznający nie wie, że chodzi o Boga, ale przecież owo „wszczepione z natury poznanie Boga” oznacza, że chodzi o rozumną naturę (zarówno o rozum jak i o wolę). Wola ostatecznie wybiera, ale najpierw rozum ukazuje jakąś prawdę, będącą przedmiotem wyboru. I albo rozpozna trafnie, że jest to dobro, które zaspokoi w pełni jego pragnienie szczęścia, albo nie rozpoznaje i człowiek szuka szczęścia w bogactwie, sławie itp. Niemniej zgadzam się z P. Moskałem, że wola swoiście „musi” szukać dobra, które odpowie jej naturze. Potwierdzają to słowa Tomasza w *Sumie teologii*, gdy omawia problem konieczności woli². Z problemem poznania Boga wiąże się też kwestia „przed-decyzyjnej inklinacji” człowieka ku Bogu jako dobru absolutnemu. Jeśli jest ona – jak

pisze P. Moskal – właśnie przed-decyzyjną i przed-poznawczą skłonnością, to czym ona właściwie jest i czy można dowieść jej istnienia? Czy wówczas nie stajemy już na terenie Augustyńskiego *pondus*, jako pewnego naturalnego ciężenia ku Bogu? Nie chcę oczywiście kwestionować nauczania św. Augustyna, ale warto zwrócić jednak uwagę, iż proponowane rozumienie owej inklinacji jest raczej proveniencji Augustyńskiej, aniżeli Tomaszowej. Jeśli chodzi o moje stanowisko w tej kwestii, to wyłuszczyłam je w recenzji, i jest ono zgodne z propozycją św. Tomasza³.

3. Po trzecie, dziękuję Autorowi za wychwycenie pomyłki. W przypisie trzecim powinien oczywiście znaleźć się następujący zapis: *S.th.*, II-II, q. 180, a.1c.

4. Po czwarte, co do kwestii bezpośredniego widzenia istoty Boga w życiu doczesnym, to chciałabym najpierw odnieść się dokładnie do tych miejsc z *Sumy teologii*, które przytacza mój Adwersarz. Nie odniosę się do fragmentów *Pisma Świętego*, gdyż wołałabym pozostać na terenie filozofii. Jeśli przyjąć, że określenie „widzieć Boga twarzą w twarz” trzeba potraktować jako pewną przenośnię, nie oddającą faktu widzenia istoty Boga, to wtedy jak w tym kontekście rozumieć problematykę *lumen gloriae*, które polega na oglądaniu właśnie „twarzą w twarz” Boga po śmierci? To jednak jest

² Sancti Thomae Aquinatis, *Summa theologiae*, Editiones paulinae, Roma 1962, I, q. 82, a.2 c.: „Similiter etiam est ex parte voluntatis. Sunt enim quaedam particularia bona, quae non habent necessariam connexionem ad beatitudinem, quia sine his potest aliquis esse beatus, et huiusmodi voluntas non de necessitate inhaeret. Sunt autem quaedam habentia necessariam connexionem ad beatitudinem, quibus scilicet homo Deo inhaeret, in quo solo vera beatitudo consistit”. Dalej cyt.: *S. th.*,

³ Zob.: I. Andrzejuk, *Filozoficzne i teologiczne aspekty religii*. Recenzja. Ks. Piotr Moskal, *Traktat o religii*, Lublin 2014, Wydawnictwo KUL, ss. 247., „Rocznik Tomistyczny” 4 (2015) s. 356.

tylko wątek poboczny całej problematyki. Bardziej zasadnicze wydaje się być odróżnienie Akwinaty, że można oglądać istotę Boga w życiu doczesnym tylko dzięki ingerencji samego Boga, zaś jest to niemożliwe przy pomocy przyrodzonych możliwości poznawczych człowieka. Wydaje się, że tu Tomasz jest konsekwentny. W jednym z przytoczonych przez prof. Moskala cytatów (*S.th.*, I, q. 12, a.11, ad.2) Tomasz zwraca uwagę na postacie św. Pawła i Mojżesza, których „umysły podniósł Bóg do widzenia Swojej istoty”, co oznacza, że niejako Bóg w człowieku powoduje tę sytuację: „Deus miraculose aliquid supernaturaliter in rebus corporeis operatur, ita etiam et supernaturaliter, et praeter communem ordinem, mentes aliquorum in hac carne viventium sed non sensibus carnis utentium, usque ad visionem suae essentiae elevavit”. Zaś na zakończenie swojego wyjaśnienia, odwołuje się on do artykułów poświęconych samemu zjawisku porwania (*raptus*). Tak więc Akwinata zgadza się, co do tego, że jest to stan dla człowieka nieosiągalny jego własnymi siłami, natomiast jest możliwy, jeśli Bóg podejmie taką inicjatywę. Problematy-

ce *raptus* poświęca on zarówno kwestię *Sumy teologii* jak i część *Komentarza do II Listu do Koryntian*. W *Sumie* traktuje on *raptus* jako specyficzny rodzaj kontemplacji, (a zatem poznania), w której to czynności zmysłów są oderwane, dusza nie posługuje się zmysłami ciała, ani władzami poznania zmysłowego. W swoim artykule⁴, poświęconym tej problematyce pisze: „Tomasz uznaje, że bezpośrednie poznanie istoty Boga może zachodzić albo w życiu doczesnym – określane właśnie jako wspomniane *raptus*, albo też odnosi się do sytuacji po śmierci człowieka, kiedy to wprost „widzimy” Boga za sprawą światła chwały⁵. Tomasz wręcz porównuje *raptus* do *lumen gloriae*, stwierdzając, że o tyle ma ono wspólne cechy ze światłem chwały, że w takim rodzaju kontemplacji człowiek musi jakby umrzeć dla tego światła. Jest to według niego sytuacja wyjątkowa⁶. W porwaniu dusza jest złączona z ciałem jako jego forma, ale nie posługuje się zmysłami cielesnymi czy wyobraźnią. (...)”. Jako potwierdzenie tego podaje kolejny cytat, tym razem z *Summa theologiae*⁷, gdzie Tomasz wymienia możliwości widzenia Boga i określa *rap-*

⁴ Artykuł, zatytułowany: *Kontemplacja i poznanie per raptum. Tomaszowe źródła rozumienia istoty doświadczenia mistycznego*, jest w druku.

⁵ *Lumen gloriae* jako właściwy stan świętych w niebie, efekt otrzymanej od Boga doskonałości. Po śmierci Bóg może dodać intelektowi ludzkiemu pewne usprawnienie, dzięki któremu może on oglądać istotę Boga. Istota Boga staje się formą intelektualną ludzkiego intelektu. Dlatego ludzki intelekt potrzebuje dodatkowego światła. Zob.: *S.th.* I, q.12, a.5 c oraz ad.1. i ad.2.

⁶ *S.th.*, II-II, q. 180, a.5 c. Przy tej okazji warto zwrócić uwagę na poglądy św. Bonawentury, który odróżnia akt *lumen gloriae* od sprawności *lumen gloriae*. *Raptus* jest po prostu nagłym aktem światła chwały zaś samo światło chwały jako trwała sprawność jest udziałem błogosławionych w niebie. Tak rozumiane poznanie przez porwanie jest wydarzeniem zachodzącym raczej u szczytu życia duchowego człowieka. Zob.: Doctoris Seraphici S.Bonaventurae, *Collaciones in Hexaëmeron*, w: Doctoris Seraphici S.Bonaventurae, *Opera omnia*, tomus V, *Opuscula varia theologica*, studio et cura P.P. Collegii A.S. Bonaventura, 1891, s. 327.

⁷ *S.th.*, II-II, q. 180, a. 5 c.

tus następująco: „*Alio modo potest esse aliquis in hac vita potentialiter, et non secundum actum, inquantum scilicet anima eius est corpori mortali coniuncta ut forma, ita tamen quod non utatur corporis sensibus, aut etiam imaginatione, sicut accidit in raptu. Et sic potest contemplatio huius vitae pertingere ad visionem divinae essentiae*”.

Ponadto, jeśli potraktować wypowiedzi Tomasza na zasadzie ekscerptów, to uzyskujemy odpowiedzi wzajemnie się wykluczające. Słusznie więc prof. Moskal zwraca uwagę, iż należy spojrzeć na stosowne fragmenty z tekstów Akwinaty w kontekście całości jego nauczania. Całość ta jednak nie ogranicza się tylko do wyjaśnienia poznania ludzkiego wyłącznie jako etapu poznania wyraźnego. Z kolei w przytoczonym przez P. Moskala fragmencie *Sumy*, który ma świadczyć o tym, że nie mamy w przypadku *raptus* do czynienia z bezpośrednim poznaniem istoty Boga (*S.th.*, I, q.12, a.11, ad.1) chodzi o poznanie przyrodzone, realizowane naturalną mocą rozumu ludzkiego, nie zaś o sytuację, w której Bóg „porywa” duszę człowieka, wywołując swoiste „zawieszenie” władz zmysło-

wych. Jak mi się wydaje – różnice stanowisk między ks. prof. Moskałem a mną opierają się na pewnym nieдомówieniu, że Tomaszowi chodzi o niemożność poznania istoty Boga przez człowieka, a nie o niemożność doświadczenia istoty Boga z inicjatywy samego Boga.

5. Po piąte, warto, dla uzupełnienia, zwrócić uwagę, iż Akwinata wprowadza w swoich tekstach, poświęconych specyfice poznania ludzkiego rozróżnienie na dwa jakby etapy poznania (*intellectio* i *rationatio*). Bo odnoszę wrażenie, że właśnie tu przebiega główna oś naszego odmiennego postrzegania możliwości bezpośredniego poznania Boga w życiu doczesnym. Z *intellectio* wiąże się problematyka słowa serca (*verbum cordis*), którą potem rozwinął M. Gogacz. W tym fragmencie odpowiedzi chcę tylko odnieść się do tekstów Tomasza. Temat *verbum cordis* w filozofii św. Tomasza z Akwinu badał szczegółowo dr Lech Szyndler⁸ i zwrócił właśnie uwagę na poznanie rozumiane jako bierny odbiór przez władze poznawcze poznającego tego, czym oddziaływa na niego inny byt. W tym etapie poznawania znajduje swoje miejsce słowo serca jako „mani-

⁸ Należy zwrócić uwagę, że problematyka „słowa serca” i „mowy serca” stanowiła przedmiot zainteresowania É. Gilsona, M. Gogacza i L. Szyndlera. Zob. É. Gilson, *Lingwistyka a filozofia*, tł. H. Rosnerowa, Warszawa 1975, s.126-130; M. Gogacz, *Elementarz metafizyki*, Warszawa 2008⁴; *Platonizm i arystotelizm (dwie drogi do metafizyki)*, Warszawa 1996; L. Szyndler, *Zagadnienie „słowa serca” w Scriptum super Libros Sententiarum św. Tomasza z Akwinu*, „Edukacja filozoficzna”, 20 (1995), s. 203-212; „Mowa serca” w ujęciu Mieczysława Gogacza, „Studia Philosophiae Christianae” 32(1996)2, s.105-112; *Zagadnienie cnót intelektualnych w perspektywie „słowa serca”*, „Studia Philosophiae Christianae” 33(1997)1, s. 41-52; *Wolność ludzka w perspektywie „mowy serca” jako zespołu poznawczych i pożądanowych działań człowieka*, [w]: *Wolność we współczesnej kulturze, materiały V Światowego Kongresu Filozofii Chrześcijańskiej*, Lublin 1997, str. 501-512. Odsyłam też do tekstów, zamieszczonych na stronie internetowej, gdzie L. Szyndler szczegółowo podaje miejsca, w których Akwinata omawia problematykę „*verbum cordis*”: http://katedra.uksw.edu.pl/publikacje/lech-szyndler/zagadnienie_slowa_serca.pdf (dostęp z dnia 11.07.2016) oraz: <http://katedra.uksw.edu.pl/publikacje/lech-szyndler/doprecyzowanie.pdf> (dostęp z dnia 11.07.2016).

festowanie tego, czym oddziałał byt". Słowo serca jest więc w tej perspektywie pierwszym realnym skutkiem poznania intelektualnego. W tym odniesieniu zarazem ważną rolę odgrywa właśnie istnienie bytów. W perspektywie problematyki słowa serca, obecnej w tekstach samego Tomasza, jak się wydaje, możemy też umieścić temat *raptus* jako bezpośredniego widzenia Boga, właśnie jako skutku oddziaływania przez Niego na intelekt możliwościowy człowieka tym, czym Bóg jest, a zatem istnieniem. Co zaś się tyczy samego poznania niewyraźnego w tekstach św. Tomasza, to z kolei odsyłam do artykułu dr M. Zembrzuskiego, który to zagadnienie omawia w swoim artykule⁹.

6. I wreszcie, po szóste, co do uwagi, że propozycja przez M. Gogacza „zawiera pewne trudności”. Pragnę uzupełnić uwagi ks. prof. Moskala o kilka szczegółów związanych ze źródłami rozumienia doświadczenia mistycznego w ujęciu M. Gogacza. Propozycja Gogacza bowiem zyskuje swoje wyjaśnienie w szerszym kontekście. Otóż przyjmuje on za św. Tomaszem rozróżnienie w poznaniu ludzkim na *intellectio* oraz *ratiocinatio*. Odróżnienie to wprowadza zarazem wyodrębnienie poznania niewyraźnego jako mowy serca oraz poznania wyraźnego jako mowy wewnętrznej i zewnętrznej. M. Gogacz zauważa, iż poznanie ludzkie (będąc poznaniem zmysłowo-intelektualnym) posiada dwa etapy. Pierwszy z nich to etap poznania niewyraźnego, a drugi to poznanie wyraźne. W pierwszym etapie człowiek od-

biera pryncypia wyznaczające poznawany byt jeszcze przedrefleksyjnie, tylko docierają one aż do intelektu możliwościowego – władzy wrażliwej właśnie na pryncypia bytowe. Nie ma tu jeszcze żadnego tworzenia wiedzy czy pojęć. Byt po prostu oddziałuje na władze poznawcze człowieka poznającego. Intelekt możliwościowy jest w człowieku władzą bierną, a więc może tylko odbierać te treści, które do niego docierają. Pojawiające się treści przede wszystkim rodzą w intelekcie ludzkim reakcję, bodziec, do tego, aby zwrócić się do doznanego bytu – i to jest właśnie słowo serca. Zwracać się już możemy na różne sposoby: mogą to być relacje osobowe, budowanie wiedzy czy nawet kultury. Natomiast drugi etap – poznanie wyraźne jest już rozumowaniem, a zatem na podstawie odebranych treści intelekt może realizować swoje działanie, jakim jest właśnie rozumowanie – może tworzyć pojęcia i wiedzę, może też podjąć refleksję nad własnym poznaniem. Można też inaczej powiedzieć, że skutkiem owego *intellectio* będzie rozumienie pryncypiów doznanego bytu przez intelekt, co zarazem pobudza do zwrócenia się ku niemu poprzez relacje osobowe. Z kolei drugi etap – poznanie wyraźne jako *ratiocinatio* – będzie już jakąś rozumową obróbką, tego, co powstało w ramach *intellectio*. To tutaj, przy pomocy nazw, pojęć czy sądów powstaje wiedza jako już skutek *ratiocinatio*. Wskazanie na te dwa etapy poznania powoduje, że łatwiej znaleźć miejsce dla doświadczenia mistycznego na terenie filozofii, gdyż staje się

⁹ Zob. M. Zembrzusi, *Poznanie niewyraźne Boga (cognitio confusa) – Tomasz z Akwinu i Kartezjusz*, „Rocznik Tomistyczny” 2 (2013), s. 137 – 153.

ono niczym innym, jak tylko odebraniem przez intelekt możnościowy człowieka istnienia Boga, jako Jego bytowe pryncypium. Całe to, nieco obszerne wyjaśnienie można jeszcze uzupełnić słowami samego Gogacza: „Rozumienie jako przyjęcie przez intelekt możnościowy podobieństwa substancji jest swą istotą przyczyną spowodowania przez ten intelekt takiego skutku, który wewnątrz intelektu jest zrodzonym „słowem serca”. Termin „zrodzenie” wskazuje na to, że „słowo serca” nie zostało wytworzone, skonstruowane. Nie jest wytworem, jak pojęcie czy nazwa...”. Słowo serca jest stanem intelektu możnościowego jako powodem gotowości tego intelektu do wywołania w woli decyzji skierowania relacji istnieniowych do oddziałującego na nas bytu”¹⁰.

W świetle tak rozumianego poznawania, jest miejsce na bezpośrednie odebranie przez intelekt możnościowy człowieka istnienia Boga, o ile Bóg zechce, by tak dać się doświadczyć intelektowi kochającego Go człowieka. Tak też rozumieniem zacytowany przez P. Moskała obszerniejszy fragment tekstu św. Teresy Wielkiej. Gdyby Święta „doświadczyła, intelektualnej formy poznawczej, której treścią jest informacja o obecności Boga”, to nie miałaby problemu z wyjaśnieniem tego, co w jej duszy zaszło. Tymczasem opis świadczy o czymś zgoła innym. Mistyczka - jak się wydaje - z trudem próbuje opisać to, co jest niemożliwe do opisanego, o czym dobitnie świadczą zwroty: „Nie było to rodzajem widzenia”...; „Sprawuje to takie zawie-

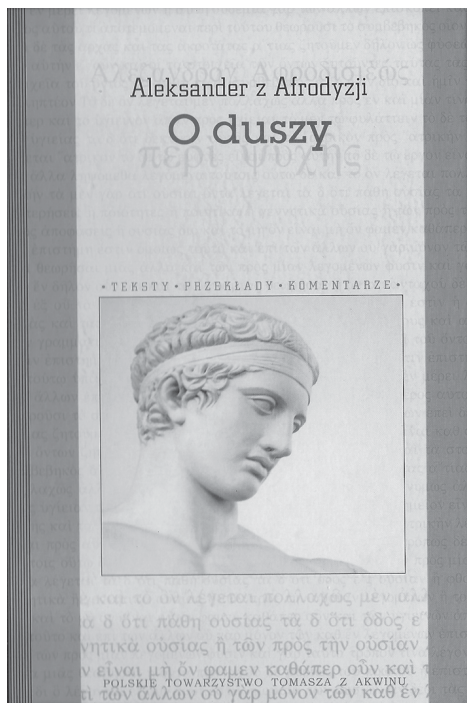
szenie duszy, iż cała jakoby wychodzi z siebie”; „...pamięć zdaje się jakby zatrcona...”; „...rozum, o ile mi się zdaje, nie myśli ani się nie gubi”; „tylko (...) nie działa będąc jakby przerażony...”; „...bo Bóg chce aby rozumiał, że z tego, co mu w tej chwili ukazuje Boski Jego Majestat nic a nic nie rozumie”. Mamy więc tu sytuację niespodziewaną, zainicjowaną przez Boga, przy bierności władz poznawczych osoby poznającej. Tej bierności zarazem towarzyszy swoista adoracja ze strony woli („wola w tym stanie kocha”) i choć św. Teresa nie ma wątpliwości, że to jest Bóg („czuje”), to jednak ostatecznie nie rozumie tego, czego doświadcza. Opis ten jednak świadczy o pewnej nieadekwatności, zachodzącej między tym, kogo doświadcza św. Teresa, a możliwościami jej ludzkiego intelektu, który odbiera istnienie Boga jako Jego bytowe pryncypium (bo tak działa intelekt możnościowy), ale wykazuje zupełną niemoc w dalszych etapach poznawania.

Zaprezentowane w sześciu punktach uwagi stanowią udział w dyskusji na tematy poruszone przez ks. prof. Moskała w jego książce i w jego odpowiedzi. Fakt, że *Traktat o religii* może pobudzać do dyskusji, tylko podnosi jego wartość. Sam Autor także jest znawcą zagadnień związanych z filozoficznymi podstawami religii, co potwierdzają jego liczne publikacje na ten temat. Niewątpliwie *Traktat o religii* jest pozycją cenną – nie tylko z wymienionych przed chwilą powodów – ale także dlatego, że P. Moskał nie boi się wyrażać jasno i wyraźnie swo-

¹⁰ M. Gogacz, *Precyzowanie problemu species*, w: M. Gogacz, *W kierunku tomizmu konsekwentnego*, w: „Opera philosophorum mediaevi”, t. 11, Warszawa 2012, s.237 – 238.

ich poglądów filozoficznych. Świadomie piszę: „nie boi się”, gdyż wciąż żyjemy w czasach postmoderny, w których od-

rzuca się „myśl mocną” na rzecz „myśli słabej”. Tym bardziej więc Autorowi książki należy się uznanie.

Aleksander z Afrodyzji

O duszy, przekład z języka
greckiego Monika E. Komsta,

Lublin 2013, ss.281

Aleksander z Afrodyzji znany jest historykom filozofii starożytnej jako scholarcha Perypatu, popularyzator i komentator dzieł Arystotelesa, ale być może jest jeszcze bardziej znany jest historykom filozofii średniowiecznej, a nawet renesansowej, jako autor upowszechnionej przez Arabów koncepcji oddzielnego intelektu czynnego oraz inspirator tzw. aleksandrynizmu łacińskiego – materialistycznej koncepcji Boga. Otrzymujemy po raz pierwszy dwujęzyczną, polsko-grecką, wersję najbardziej znanego traktatu Aleksandra w znakomitym przekładzie Moniki Komsty.

Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu – www.ptta.pl